

Sistem Kuramı - Ekolojik Sistem Kuramı ve Sosyal Hizmet¹

Yüksel Baykara Acar*

Hakan Acar*

Giriş

1960' lı yıllardan sonra sosyal hizmet mesleğinde yaşanan gelişmelerle birlikte mesleki çalışmalarda "çevresi içinde birey" anlayışı baskın hale gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki önemli etkenlerden birisi, o döneme kadar mesleki uygulamalarda hakim olan medikal modelin yetersiz bulunmaya başlanmasıdır. Bilindiği gibi, medikal model duygusal ve davranışsal sorunları bir ruhsal rahatsızlık olarak kabul etmekte ve içsel yaşantı ve durumları daha ön plana almaktadır. Buna karşın, 1960' lı yıllardan itibaren çevresel etkenlerin sorunlar üzerindeki etkisinin önemi kavranmaya başlanmıştır. Sorunların nedeninin sadece bireylerde ve içsel yaşantılarda aranmasının aynı zamanda sorunu olan müracaatçının suçlanmasını da beraberinde getireceği (blame the victim) inancı giderek yaygınlaşmıştır. Böylece 1960' lardan sonra birçok sosyal hizmet okulu eğitim programını medikal modele göre dizayn etmekten vazgeçmiştir.

Böyle bir gelişim sürecini, sistem kuramının gerek sosyal hizmet mesleğinde gerekse diğer sosyal bilimlerde kullanılmaya başlaması izlemiştir. Bilindiği gibi sistem kuramı öncelikle doğa bilimlerinde kullanılmış daha sonra sosyal bilimlere uyarlanması sağlanmıştır. Sistem ve ekolojik sistem kuramı sosyal hizmet mesleğinin bugün bütünüyle benimsediği "çevresi içinde birey" yaklaşımına uygun bir temele sahiptir. Özellikle sosyal hizmet mesleği gibi, gerek bireylerle gerek ailelerle gerekse diğer grup ve topluluklarla çalışma sorumluluğunda olan bir meslek için son derece önemli ve uygun bir çerçeve sunmaktadır. Sistem ve ekolojik sistem kuramı ile meslek elemanları üzerinde çalıştıkları sorun alanının detaylı bir analizini yapabilir ve müracaatçıların sorunlarını bütüncül ve çok yönlü bir biçimde ele alabilirler. Dolayısıyla sistem ve ekolojik sistem kuramının meslek elemanları ve sosyal hizmet öğrencileri tarafından anlaşılması önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın konusunu, sistem kuramı ve ekolojik sistem kuramını karşılaştırmalı olarak ve önemli kavramlarıyla irdelemek ve sosyal hizmetteki yerini tartışmak oluşturmaktadır.

Sistem Kuramı

1970' lardan itibaren sosyal hizmet üzerinde önemli etkileri olan sistem kuramının iki biçimi vardır:

- 1) Genel Sistem Kuramı
- 2) Ekolojik Sistem Kuramıdır.

Sistem, belirli görevleri yerine getirme kapasitesine sahip, aralarında karşılıklı bağlantılar olan elemanlar bütünüdür. Sistem kuramı ise, Janchill' e göre bir bütün ve bütünün parçaları arasındaki ilişkileri anlamaya yarayan düşünce yoludur (Janchill 1969: 77; Akt: Kut: 1988: 93).

¹ Kaynakça Gösterimi için: Baykara Acar, Y. ve H. Acar. "Sistem Yaklaşımı, Eko-Sistem Yaklaşımı ve S Sosyal Hizmet," *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını, Cilt: 13, Sayı: 1, 29–35, 2002.

* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Araştırma Görevlisi

Sistem kuramının sosyal hizmette kullanımı, Bertalanffy' in genel sistem kuramıyla başlamıştır. Genel sistem kuramı, tüm organizmaların bir sistem olduğunu, alt sistemlerden oluştuğunu kabul etmektedir. Kuramın sosyal sistemlere ilişkin yönünün biyolojik ya da teknik sistemlere göre daha az gelişmiş olmasına karşın, gruplar, aileler ve toplumlar gibi sosyal sistemlere uygulanabilmektedir (Payne 1997:137). Sistem kuramını daha iyi anlayabilmek için bazı kavramlar üzerinde durulması yararlı olacaktır. Sistemler niteliklerine göre *açık* ve *kapalı* olabilmektedir. Sistem kuramına göre bütün canlı varlıklar açık sistemlerdir. Açık sistemlerin sınırları geçirgen ve esnektir. Çevreleriyle alış-verişte bulunabilirler. Kapalı sistemlerin (fotoğraf makinesi, pil vb.) sınırları katı olup geçirgen değildir. Çevreleriyle sürekli alış-verişte bulunmazlar (Turan 1999:278). Çevreleriyle bilgi ve enerji alışverişinde bulunan açık sistemler gelişme kapasitesine sahiptirler (Stein 1974:12).

Hiçbir sistem kendi başına boşlukta değildir. Her sistem girdi ya da çıktıları ve dönütüyle diğer bir sisteme ya da sistemlere bağlıdır. Bağlı bulunulan sistemlerdeki değişiklikler doğrudan ya da dolaylı olarak sistemi etkiler (Sönmez 1990:17). Sistemler arasında sürekli girdi ve çıktı akışı vardır. *Girdi* (input) diğer sistemlerden alınan enerji, bilgi ya da iletişim akışıdır. *Çıktı* (output) ise enerji, bilgi ya da iletişimin diğer sistemlere veya çevreye akışıdır (Ashman ve Hull 1999: 12).

Açık sistemlerin çevreleriyle uyumlu olması önemlidir. Dış çevredeki koşulların değişmesi durumunda çevreden gelen yeni baskılarla baş edebilmek için sistem, bünyesindeki alt sistemlerin fonksiyonlarında değişiklik yapmaya ihtiyaç duyar. Çevre iletişimlerini kontrol eder, alt sistemlerin birbiriyle ve çevreyle ilişkilerine gereğinde müdahale ederek düzenin sürekliliğini sağlamaya çalışır. Sistemin bu özelliğine *dinamik denge* denilmektedir (Turan 1999:279).

Denge (homeostasis), sistemi stabilize etmek için varolan bir eğilimdir (Ashman ve Hull 1999: 12). Bir sistemin gelişimsel yönleri, sistemdeki değişimin devam eden süreciyle ilgilidir. Her sistem, gelişimin tanımlanabilen aşamalarıyla gelişir. Bu gerçekleşmediğinde, sistemin enerjisini kullanma ve fonksiyonunu yerine getirme yeteneği azalır (Johnson 1998:11). Dengenin bozulması, sistemi yok olma tehlikesi ile karşı karşıya getirir. Dolayısıyla sistem entropi yaşayabilir. *Entropi* süreci sistemlerin dağılmaya ve ölüme gideceği biçimindeki bir doğa yasasıdır (Katz ve Kahn 1977: 23). Entropi, dışarıdan girdi almadıkça sistemin kötüyeceği (run down) ve öleceği anlamına gelir (Payne 1997:137). Kapalı sistemlerde görülen bu özellik açık sistemler için de geçerli olabilmektedir.

Sistemler yaşamak için entropi sürecini durdurmaya yönelmelidir, *negatif entropi* kazanmalıdır. Karmaşık fiziksel sistemler öğelerinin dağılımına doğru giderler, biyolojik organizmalar dağılır ve yok olur. Ama açık sistemler tükettiklerinden çok çevreden enerji alarak depolayabilir ve negatif entropi kazanabilirler. Dolayısıyla açık sistemlerin entropiden kaçınabilme özellikleri bulunmaktadır. Negatif entropi yasası sistemlerin, çevrelerinden dönüştürme ve çıkarma süreci sırasında tükettikleri enerjiden daha çok enerji alabildikleri sürece varlıklarını ve ana özelliklerini koruyabileceğini kabul eder (Katz ve Kahn 1977: 23-30). Negatif entropi yani enerjinin etkili kullanımı veya sistemin sınırlarına karşı yeni enerji kazanma araçlarının gelişimi bir sistem örgütünde daha büyük bir uzmanlaşmayla sonuçlanır. Sistemler statükosunu sürdürmeyebilir. Entropi veya negatif entropiye yönelebilir. Gelişim süreci ise devamlıdır ve sistemler

sürekli değişim sürecindedir. Sistemin bir parçasında olan değişme, sistemin kendinde değişmeyi getirir (Johnson 1998:11-12). Sistem yaklaşımında parçaların tek tek ya da bütün olarak ele alınması durumunda farklılık olacağı kabul edilmektedir (Kut 1988:93).

Karşılıklılık (reciprocity), sistemin bir parçası değiştiğinde, bu değişimin sistemin diğer parçalarını etkileyeceği ve bu parçaları da değiştireceği anlamına gelmektedir (Payne 1997:138). Karşılıklılığın bir sonucu olarak, sistem *eşsonuçluluk* (equifinality) ve *çoksonuçluluk* (multifinality) özelliklerini gösterir. Eşsonuçluluk, farklı koşullardan başladığında iki sistemin aynı amaçlara ulaşabilme kapasitesidir (Johnson 1998: 11). Örneğin, deniz yıldızları üzerinde yapılan araştırmalar, bu türün tüm bir yumurtadan, ikiye bölünmüş yumurtanın her bir yarısından veya iki yumurtanın birleşik ürününden oluşabileceğini ortaya koymuştur (Katz ve Kahn 1977:27). Çoksonuçluluk ise, benzer koşullardan başlanarak farklı sonuçlara ulaşabilmedir (Johnson 1998:11).

Ekolojik Sistem Kuramı

Ekolojik sistem kuramı da sistem kuramını kabul eder. Ancak insanların diğer sistemlerle etkileşimini tanımlarken ekolojik perspektiften bazı kavramları seçer ve kullanır. Ekolojik perspektif, sosyal hizmet bilgi temelini diğer bir parçasıdır. Sistem kuramı ve ekolojik perspektif arasındaki ilişkiye dair tartışmalar vardır. Bu tartışmalar iki kuramsal yaklaşım arasındaki benzerlikler ve farklılıklar hakkındadır. Her iki perspektif de çeşitli zamanlarda kuram, model, kuramsal destek (underpinning) olarak tanımlanmıştır. Sistem kuramı ve ekolojik sistem kuramı arasındaki farklılık ve benzerliklere kısaca değinilebilir:

Benzerlikler

Hem sistem kuramı hem de ekolojik sistem kuramı sistemleri vurgular ve çeşitli düzeylerdeki sistemler arasında dinamik etkileşimler üzerinde durur. Bazı terim ve kavramları benzerdir. Girdi ve çıktı gibi. Her ikisi de sosyal hizmet uzmanı (SHU)'nın dünyaya bakışında bir çerçeve sağlar. Her ikisi de içsel (internal) işlev yerine dışsal (external) etkileşimler üzerine vurgu yapar. Yani, sosyal hizmetin bakış açısına göre her ikisi de insanların diğer sistemlerle etkileşimlerini geliştirmelerinde yardımcı olmayı vurgular (Ashman ve Hull 1999:13). Ekolojik yaklaşım çevresi içersindeki birey (person in environment) odağını kabul eder. Sistem kuramı gibi genelde uygulama için yararlı bir çerçeve sağlar (Ashman ve Hull 1999:13).

Farklılıklar

Sistem ve ekolojik sistem kuramı arasında iki temel farklılık vardır. Birincisi ekolojik yaklaşım, yaşayan dinamik etkileşimlerle ilgili olmasıdır. Vurgu aktif katılımdadır (birbirleriyle ve çevreleriyle dinamik transaksionlara sahip insanlar örnek verilebilir). Diğer taraftan sistem kuramı daha geniş bir perspektife sahiptir. Sistem kuramı cansız varlıklar kadar bir aile işlevini tanımlamada da kullanılabilir.

İkinci önemli fark, terimlerdeki vurguda ortaya çıkmaktadır. Örneğin ekolojik yaklaşım birey ve çevrenin bulunduğu noktada ya da bireyler ve çevreler arasında kesişen transaksionlarda odaklanır. Diğer yandan sistem kuramı bir sistemdeki alt sistemlerin sınırlarını ve bir sistemdeki dengenin sürekliliğini vurgular (Ashman ve Hull 1999:14).

Görüldüğü gibi farklılıklar daha çok üzerine vurgu yapılan terimlerde ve bakış açılarıdır. Örneğin, ailenin kendi alt sistemleri ile ilgili bir durumu veya sorunu ele almada sistem kuramından yararlanmak daha

uygun görülürken; aile sisteminin diğer sistemlerle etkileşimlerini ve bu etkileşimden kaynaklanan durum ve sorunları ele almada ekolojik sistem kuramından yararlanmak daha uygun görülebilir. Tekrar etmek gerekirse sistem kuramı alt sistemlerin sınırları ve sistemin dengeyi daha çok vurgularken, ekolojik sistem kuramı sistemlerin çevreleriyle transaksionları üzerinde odaklanmaktadır.

Sistem Kuramı-Ekolojik Sistem Kuramı ve Sosyal Hizmet

Özellikle 1960' lardan sonra sosyal hizmette etkili olmaya başlayan sistem kuramını anlamak, genelci uygulamanın çeşitli büyüklükteki sistemlerde odaklanması nedeniyle özellikle önemlidir. Sistem kuramının bilgisi, genelci uygulamada bir sorunu çoklu perspektiften ve bütüncül bir biçimde değerlendirme olanağını sağlar. Sosyal hizmete sistem kuramı ve ekolojik sistem kuramını uyarlayan Pincus ve Minahan' ın Sistem Modeli ve Germain ve Gitterman' ın Yaşam Modeli önem taşımaktadır. Bu nedenle bu iki modele kısaca yer verilecektir.

Pincus ve Minahan (1973), sosyal hizmette sistem fikrinin açık olarak uygulanması konusunda bir yaklaşım önermektedir. Pincus ve Minahan'a göre, SHU'nun çalışmaları uygulamada dört sistem ile ilişkide kendini göstermektedir. Bunlar:

1. SHU' nun değişmeye yönelik çabasından yararlanacak olan **müracaatçı sistemi**,
2. Oluşturulan planlı değişme amacı için yetki verilen **değişme ajanı sistemi**,
3. Değişme ajanı sistemi tarafından değiştirilmek istenen kişilerin oluşturduğu **hedef sistemi**,
4. Değişme sürecinde SHU' nun amaçlarını ve görevlerini yerine getirmedeki çalışmalarının oluşturduğu **eylem sistemidir** (Pincus ve Minahan 1973: 54). Pincus ve Minahan, sistemlerin insanların yaşamında önemli olduğunu ve sosyal hizmet uzmanının sistemlerde odaklanması gerektiğini belirtmektedir. Sisteme dayalı bu bakış, SHU' nun sorunları bütün içinde ele almasına yardımcı olmaktadır.

Germain ve Gitterman (1980)' ın yaşam modeli ise, sosyal hizmette ekolojik sistem kuramının kullanımının temelini oluşturmaktadır. Yaşam modeli, insanların sürekli çevrelerine uyum sağlama çabasında olduğunu kabul etmektedir. Bireyler hem çevreyi değiştirmekte hem de onun tarafından değiştirilmektedir. Bu durum söz konusu olduğunda, karşılıklı uyum var demektir. Sosyal sorunlar (işsizlik, yoksulluk, ayrımcılık gibi) sosyal çevreyi bozmakta ve karşılıklı uyum olasılığını azaltmaktadır. Yaşayan sistemler, çevrelerine uyum sağlayabilmek için çaba göstermelidir. Bu modele göre, insanlar yaşamlarını sürdürmek ve gelişmek için çevreden girdiye (yiyecek, kaynak, bilgi gibi) ihtiyaç duymaktadır. Transaksionların dengeyi bozması, stres ile sonuçlanır. Bu da ihtiyaçlarımız, kapasitemiz ve çevremiz arasındaki uyumda problemler yaratır (Akt.: Payne 1997:145). Sosyal hizmetin temel amacı, insanların uyum kapasitelerini kuvvetlendirmek ve işlerin daha uyumlu yapılabilmesi için çevreyi etkilemektir (Germain 1980:10; Akt.: Payne 1997:143-145).

Gerek Pincus ve Minahan (1973)' ın sistem modeli gerekse, Germain ve Gitterman (1980)' ın yaşam modeli, vurguyu bireyden alarak birey çevre etkileşimine yöneltmekte, sorunların kaynağının bu etkileşimlerde aranması ve bireyin çevreye uyum kapasitesinin artırılması üzerinde durmaktadır. Bu iki model, günümüzde sosyal hizmet uygulamalarına büyük ölçüde ışık tutmaktadır. Sistem ve ekolojik sistem kuramının sosyal hizmet uygulamalarına diğer olası katkıları şu şekilde özetlenebilir.

Sistem kuramı, SHU' ya dünyaya nasıl bakacağına ilişkin kavramsal bir çerçeve sunarken, SHU' nun bir müdahale hedefinde odaklaşmasında yardımcı olmaktadır. Hedefin sistem olarak kavramsallaştırılması, bütün sistemi ve bu sistemin çoğu elemanlarının birlikte neden çalışması gerektiğini anlamayı sağlar. Sistem yaklaşımı SHU' nun basit gibi görünen bir sorunun ötesine bakmasına yardımcı olur. SHU, sorunların sistemin diğer parçalarıyla ilişkili olduğunu görür (Ashman ve Hull 1999: 11). Uluğtekin (1994: 108), sistem kuramına dayalı sosyal hizmet modellerinin, sorunun değerlendirilmesi yanında müdahalede de bütüncül bir yaklaşım benimsediğini ifade etmektedir.

Sistem perspektifi SHU' ya sistemleri dinamik olarak görmesine yardımcı olur. Dinamik demek değişen sorunlarla birlikte dinamik bir harekete sahip olmak demektir. Bunun yanında sistem perspektifi SHU ya esnek bir bakış sağlar. SHU, yeni sorunları tanımlama ve yeni müdahale stratejilerini uygulamak için hazır olabilir (Ashman ve Hull 1999: 11).

Sistem kuramı, değişme sürecinin analizinde de rehberlik eder. Bu analizler yardım sistemlerinin fonksiyonlarının yapı ve değişimini, müracaatçı-aile sisteminin özelliklerini, sosyal sistemleri, sistem içinde ve sistemler arasındaki bilgi iletişim süreci örüntülerini, sistemlerin amaçlarını içermektedir (Stein 1974:31-32).

Sistem kuramı, bütünü oluşturan parçaların birbiriyle etkileşimini ve parçalardaki değişimin sistemi etkilediğini kabul etmektedir. Buna göre SHU uygulamalarında müracaatçının karşılaştığı sorunların diğer sistemlerin bir parçası olduğunu görerek bir bütün içerisinde ele alabilecektir. Sistem ve ekolojik sistem kuramı aracılığıyla SHU müracaatçının sorunlarının çözümünde farklı yolları görebilir ve değişik çözüm stratejileri üretebilir.

Sonuç

1960' lara kadar ağırlıklı olarak benimsenen medikal modele karşı 70' li yıllarda sosyal hizmeti önemli ölçüde etkileyen sistem kuramı mesleğe farklı bir bakış açısı getirmiştir. Böyle bir bakış müdahale odağını bireyden alarak odağı, birey ve çevre etkileşimine yöneltmiştir. Günümüzde halen geçerliliğini koruyan sistem ve ekolojik sistem kuramının sosyal hizmet uygulamalarına en önemli katkısı sorunları bütüncül bir biçimde ve çoklu perspektiften inceleme olanağı tanımasıdır. İfade edildiği gibi sorunların kaynağının sadece bireylerde aranmasından ve birey üzerinde odaklanılmasından vazgeçilmiş, dolayısıyla çevrenin ve çevre birey etkileşiminin etkisi göz ardı edilmemiştir.

Sistem ve ekolojik sistem kuramıyla beraber sosyal hizmet uzmanları, dünyaya ve sorunlara ilişkin geniş ve kapsamlı bir bakış açısı kazanmışlardır. Görünen veya ifade edilen sorunların ötesine bakabilme ve analiz edebilme becerisini kazanmışlardır. Bunun yanında sorunların birçok sistemle ilişkili olduğu kabul edilmiş ve böylece sorunların ortaya çıkmasına neden olan sistemlerin sorunun çözümüne dahil edilmesi sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

- ASHMAN, K.Kirst ve Grafton H. HULL. **Understanding Generalist Practice**. Second Edition. Nelson Hall Publishers. Chicago:1999.
- JOHNSON, Louise. **Social Work Practice:A Generalist Approach**. Sixth Edition. Allyn and Bacon Company. Massachusetts: 1998.
- KATZ, Daniel ve Robert L. KAHN. **Örgütlerin Toplumsal Psikolojisi**. Çev: Halil CAN ve Yavuz BAYAR. TODAİE Yayınları, No: 167, Ankara: 1977.
- KUT, Sema. **Sosyal Hizmet Mesleği: Nitelikleri Temel Unsurları Müdahale Yöntemleri**. Ankara: 1988.
- PAYNE, Malcolm. **Modern Social Work Theory**. Ed.: Jo CAMPLING. 1997.
- PINCUS, A. ve A. MINAHAN
Social Work Practice: Model and Method. Illinois: Peacock Press. 1973.
- SÖNMEZ, Veysel. **Sevgi Eğitimi**. Ankara. 1994.
- STEIN, L. Irma. **Systems Theory, Science and Social Work**. 1974.
- TURAN, Nihal. **Sosyal Kişisel Çalışma: Birey ve Aile için Sosyal Hizmet**. Ed: Veli DUYAN. Ankara: 1999
- ULUĞTEKİN, Sevda. **Çocuk Mahkemeleri ve Sosyal inceleme Raporları**. Ankara: Bizim Büro. 1994.